

РАЗДЕЛ 2. ПРОБЛЕМЫ СЕМАНТИКИ, ПРАГМАТИКИ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

УДК 811.161

ЛЕКСИЧНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА ЛАКУНАРНІСТЬ У ВІЙСЬКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Акульшина Н. Т.

Национальная академия Службы безопасности Украины, г. Киев

Стаття присвячена аналізу явища міжмовних словесних та концептуальних лакун (на прикладі перської, української та англійської військової термінології).

Ключові слова: міжкультурне спілкування, концепт, концептуальна лакуна, словесна лакуна, перська, українська та англійська військова термінологія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі явища та проблеми міжкультурної комунікації все частіше стають об'єктом лінгвістичних досліджень. В процесі міжкультурного спілкування відбувається взаємна адаптація національних свідомостей культур-комунікантів, між якими відбувається обмін фрагментами вербального та невербального досвіду. Проте для учасників комунікації певні фрагменти картини світу можуть бути не автохтонні, тобто йдеться про існування *лакун* – прогалин на «семантичній карті» образів свідомості (комунікантів) [4, с. 12]. Новітні підходи сучасного мовознавства до вивчення особливостей формування, існування та класифікації міжмовних словесних та концептуальних лакун (на прикладі перської, української та англійської військової термінології) відкривають доступ до вивчення цього явища, що й зумовлює **актуальність** статті.

Метою статті є аналіз явища міжмовних словесних та концептуальних лакун (на прикладі перської, української та англійської військової термінології).

Об'єктом дослідження є міжмовні словесні та концептуальні лакуни у військовій термінології перської, української та англійської мов.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є однією з перших спроб дослідити явище міжмовних словесних та концептуальних лакун на прикладі перської, української та англійської військової термінології.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях існують різні підходи до таких співвідношень як слово та концепт. Проблема співвідношення слова та концепта залишається однією з центральних теоретичних проблем когнітивної лінгвістики. Кузлякін С.В., наприклад, ототожнює поняття *концепт* та *слово*: «до числа

концептів включаються лексеми, значення яких складає зміст національної мовної свідомості» [3, с. 177].

На думку Ю. С. Степанова в певній культурі немає абстраговано духовних концептів: вони виражені словом чи матеріальним предметом [7, с. 75]. Існують думки, що «частіше концепти виражаються словесно» [6, с. 120], «що породжує ілюзію простоти розуміння змісту» [8, с. 168]. Проте постає питання: чи завжди за певним концептом закріплена певна словесна оболонка?

З. Д. Попова та І. А. Стернін виходять з того, що «словесна номінація концепта не є обов'язковою умовою виділення концепта як реально існуючої ментальної одиниці та в принципі не є обов'язковою для існування концепта» [5, с. 78].

Концепти можуть бути вербалізовані не тільки лексемами, але й широким спектром інших мовних одиниць. Крім того, концепти можуть функціонувати в універсальному предметному коді людини, виконуючи свої функції одиниць мислення, але при цьому не мають певного виходу у мову та комунікацію, оскільки деякі з них просто не призначені для обговорення з іншими людьми. У разі необхідності вони, звичайно, можуть бути вербалізованими – оказіональними мовними засобами чи «вираженими», які В. І. Карасик розглядає як описані словесно без прямого називання самого концепту, а також можуть бути описані дослідником у словесній формі. При цьому існування вербалізації не є для концепта обов'язковою умовою існування [2, с. 110].

Концепт в процесі мисленнєвої діяльності (згідно з голографічною гіпотезою зчитування інформації А. А. Залевської) повертається різними сторонами, актуалізуючи в процесі мисленнєвої діяльності різні ознаки та їх сукупності. Ці ознаки та сукупності ознак концептів можуть і не мати стандартного мовного визначення у рідній мові тієї чи іншої людини.

Будь-який мовний знак репрезентує концепт у мові, у спілкуванні, при цьому він репрезентує концепт не повністю, він своїм значенням репрезентує декілька головних концептуальних ознак, що є релевантними для повідомлення, передача яких є завданням, того хто говорить. Весь концепт у всьому багатстві його змісту теоретично може бути виражено тільки сукупністю засобів тієї чи іншої мови, усім номінативним полем концепту, кожен з яких розкриває лише його частину [5, с. 79].

Таким чином, вербалізованими і невербалізованими можуть бути як сам концепт в цілому, так і його окремі змістовні частини.

Слово є засобом доступу до концептуального значення, та, отримавши через слово такий доступ, можливо підключити до мисленнєвої діяльності і інші концептуальні ознаки, що безпосередньо даним словом не названі. Мовна номінація, таким чином, – це ключ, що відкриває для людини концепт як одиницю діяльності мислення та дає можливість користування ним у когнітивній діяльності. Слово можна порівняти з «вмикачем» – коли воно сприйнято, воно «вмикає» концепт у нашій свідомості, активізуючи його в цілому та «запускає» його в процес мислення [5, с. 79].

Наявність мовного вираження для концепту, його регулярна вербалізація підтримує концепт в стабільному стані, робить його загальновідомим (оскільки значення слів якими він передається відомі носіям мови та відображаються у словниках).

Порівнюючи перську, українську та англійську мови (зокрема, військову термінологію, наведемо декілька прикладів, що відповідають класифікації «є концепт, є семема, є лексема» [5, с. 86]:

نیروهای مسلح	збройні сили	armed forces
نیروی هوایی	військово-повітряні сили	air forces
نیروی زمینی	сухопутні війська	land (ground) forces
ستاد کل	генеральний штаб	General Staff
ستاد	штаб	staff, headquarters
فرمانده کل نیروهای مسلح	головнокомандувач ЗС	commander in chief of the armed forces
وزیر دفاع	міністр оборони	defence minister
تانک	танк	tank

Проте в ситуаціях міжкультурного спілкування (у військовому дискурсі), виникають випадки, коли при наявності слова, що вербалізує концепт в одній мові чи стилі, в іншій мові чи стилі відповідного слова може не бути. Отже, утворюється *словесна лакуна* [5, с. 80].

Можна вказати на наступні сигнали лакунарності лексичної одиниці (слова, терміна, поняття, фразеологічної одиниці):

- розгорнута пояснювальна дефініція слова у двомовному словнику (можливе позначення – «в Ірані», «в США» тощо);
- пояснення слова в перекладному словнику за допомогою синонімічного ряду;
- наявність номінації за межами літературної норми (в жаргоні, професійній підмові, діалекті, вульгарній лексиці) при відсутності одиниці у літературній мові. Наприклад, слово *прапор* у значенні *прапорщик* не вживається у літературній мові, а є лексемою професійної військової підмови та певним концептом військової концептосфери. Чи слово *greenie* – *зелений, дух, молодий солдат*.

У зв'язку з проблемою *лексичної лакунарності* постає питання про те, чи означає наявність лексичної лакуни відсутність й відповідного концепту у концептосфері певного народу. Наведемо деякі приклади.

Відсутність стабільного мовного вираження для певного концепту ще не є свідченням про його відсутність, так як концепти:

- можуть бути особистими та належати невеликій групі людей (тоді вони будуть мати тільки особисті чи групові назви, але не загальномовні, наприклад, слова та концепти, що є складовою військової професійної концептосфери та відомі тільки представникам даної професії).
- можуть бути комунікативно нерелевантними, тобто, можуть не потребувати обговорення, хоча при цьому залишаються структурними одиницями мислення [5, с. 80].

Невербалізовані концепти досить важко ідентифікувати. Проте один із надійних способів виявлення невербалізованих концептів – контрастивне дослідження, що дозволяє віднайти певні одиниці, що не мають перекладацького відповідника, у одній із досліджувальних мов. Наприклад, організаційна структура Збройних Сил Ісламської Республіки Іран (далі – ЗС ІРІ) має специфічну

особливість, яка полягає в наявності в її складі двох незалежних регулярних збройних формувань – армії та корпусу сторожі ісламської революції (КСІР), що мають власні сухопутні війська, військово-повітряні та військово-морські сили. Верховним головнокомандувачем Збройних Сил є духовний лідер країни (рахбар). Як результат, особливості ідеології, структури та організації ЗС ІРІ також накладають свій відбиток на мовні особливості текстів військової тематики, зумовлюють наявність термінів-реалій відсутніх в українській мові.

Наприклад, в українській мові, у порівнянні із перською, з'ясовується відсутність лексичного позначення для наступних концептів (як правило реалій):

бахшдар – правитель округу, району	بخشدار
Басідж (як організація)	بسیج
басідж (як мобілізація)	بسیج
басідж (як військовослужбовець)	بسیج
рахбар, духовний лідер країни та верховний головнокомандувач Збройних Сил Ісламської Республіки Іран	رهبر
мусульманський піст	روزه
КСІР	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی
шахрестан – одиниця адміністративного поділу в сучасному Ірані	شهرستان
людина, що померла мученицькою смертю за віру та ідею	شهید
державний орган, покликаний забезпечити наступність верховного релігійно-політичного керівництва	شورای خبرگان
Рада охорони Конституції	شورای نگهبان قانون اساسی
фармандар – той, що стоїть на чолі шахрестану	فرماندار
факіх – мусульманський правовознавець, знавець шаріату	فقیه
моджахед – борець за віру, свободу, ідею	مجاهد
однопалатний законодавчий орган	مجلس
людина, що закликає на молитву до мечеті	مؤذن
обов'язковий мусульманський молитовний ритуал, що здійснюється п'ять разів на день	نماز
остан – адміністративна одиниця в Ірані	استان
остандар – правитель остану	استاندار

В українській мові, у порівнянні із англійською, з'ясовується відсутність лексичного позначення для наступних концептів військової термінології:

ЛЕКСИЧНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА ЛАКУНАРНІСТЬ У ВІЙСЬКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ ПЕРСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

abseil	спускатися з крутої гори на мотузці
acephalous	той, що без керівництва
ess	крути вигин дороги, тобто у вигляді літери <i>s</i>
admiral	у ВМС – <i>ірон.</i> моряк
airborne [1, с. 167]	досвідчений парашутист
gulliver effect	«ефект Гулівера», репрезентує випадок, коли велика мішень атакується ворогом одночасно з різних напрямків.
Shoot-and-scoot missile	ракета на рухливій пусковій установці
up-hill struggle	важкий бій
see-saw, ding-dong, tug of war	бої зі змінним успіхом
Doom's Day weapon	термоядерна зброя
silent service	підводний флот
chicken hawk	людина, яка підтримує війну, хоча в минулому вона доклала великих зусиль, щоб уникнути військової служби
fireworks display	«феєрверк», під час війни в Перській затоці набуло метафоричного значення – перші повідомлення про бомбардування Багдада
Hiroshima	використання ядерної зброї проти великого населеного пункту
Dunkirk	евакуація морем значної групи військ після відступу
Dien Bien Phu	знищення захопленого гарнізону укріпленого пункту
Verdun	нездолана фортеця
Cannae	повний розгром значного угруповання в результаті оточення
Pearl Harbor	раптовий напад

В перській та англійській мовах не існує лексем для позначення таких українських концептів як *гетьман*, *булава*, *хорунжий*, *плац-намет*, *шапка-вушанка*, *прапорицьк тощо*.

У всіх вищезгаданих прикладах йдеться про *міжмовні лакуни*.

Міжмовні лакуни поділяються на *вмотивовані* та *невмотивовані* [5, с. 82].

Вмотивовані лакуни у мові пояснюються відсутністю відповідного предмета чи явища у певній національній культурі:

- перська – *рахбар*, *басідж*, *сенах*, *намаз*, *відданість ідеям ісламської революції* тощо;

- українська – *гетьман*, *хорунжий*, *булава*, *сотник* тощо;

- англійська – *Pentagon* (*вцілому*, *американська воїницина*) тощо.

Невмотивовані лакуни не можуть бути пояснені відсутністю явища чи предмета адже у кожній з досліджувальних мов є явище *нездолана фортеця*, *повний розгром*

значного групування в результаті оточення, раптовий напад, але ці явища не є номінованими в силу тих чи інших причин.

Тепер спробуємо дати відповідь на запитання: чи означає наявність міжмовної лакуни відсутність у певного народу концепту? Чи можна говорити про відсутність концепту у випадку міжмовної лексичної лакунарності? Можна, проте тільки стосовно до вмотивованих лакун [5, с. 82].

Перське та англійське мислення не знайомо з концептом, наприклад, *гетьман*, а українське та англійське з концептом *басідж* чи *рахбар* оскільки таке явище чи поняття у їх культурі відсутнє (*вмотивована лакуна*). Але, можливо зауважити, що при знайомстві українця чи носія англійської мови з перською дійсністю у них одразу виникає відповідний їм характерний концепт (скоріш за все у вигляді уявлення), та, якщо виникає необхідність вжити даний концепт, вони чи використають у своєму мовленні поняття транслітерації *рахбар* чи використають метод опису: *рахбар* – *лідер Ісламської Республіки Іран тощо*.

Невмотивовані лакуни не є свідченням відсутності у певного народу відповідного концепту, оскільки ці концепти, через певні історичні та культурні чинники, можуть просто виявитися неномінованими у даній лінгвокультурній спільноті через те, що вони є комунікативно нерелевантними для певного народу [5, с. 83].

Однак, в деяких випадках, *безеквавілентність концептів* часто стосується певних реалій. Концепт-реалія – це носій етнокультурної інформації, не властивої для об'єктивної дійсності мови-сприймача в певний історичний момент. Наприклад, у перській мові є слово зі значенням *людина (воїн), що померла мученицькою смертю за віру та ідею* чи *читати намаз* – цей концепт у свідомості українця є відсутнім, а в англійській чи перській свідомості немає концепта, що відповідає українському *начальник козацького війська та верховний правитель України, особа, що очолювала військову і адміністративно-територіальну одиницю сотню – сотник*. В іншомовній концептосфері немає такого концепту у зв'язку з відсутністю певного явища, предмета чи жесту в притаманній їй невербаліці тощо.

Висновки. Отже, причини відсутності засобів системної мовної об'єктивації для мовних концептів є предметом ґрунтовного дослідження. Загальною причиною виникнення цього явища є відсутність комунікативної потреби, в результаті чого не здійснюється номінація. Але, й відсутність комунікативної потреби, що є наслідком способу життя, менталітету, релігійної приналежності та історичних передумов розвитку певного етносу, теж вимагає обґрунтування та подальшого вивчення.

Список літератури

1. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу / В. В. Балабін. – К. : Логос, 2002. – 315 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / Владимир Ильич Карасик. – М. : ГНОЗИС, 2004. – 389 с.
3. Кузлякин С. В. Проблема создания концептуальной модели в лингвистических исследованиях / С. В. Кузлякин // Русистика и современность. – Т. 1. Лінгвокультурология и межкультурная коммуникация. – Одесса, 2005. – С. 136–141.
4. Марковина И. Ю. Элиминирование лакун как действие социально-психологических механизмов «притяжения» и «отталкивания» / И. Ю. Марковина // Вопросы психолінгвистики. – М. : Институт языкознания РАН, 2006. – 212 с.

**ЛЕКСИЧНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА ЛАКУНАРНІСТЬ У ВІЙСЬКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ ПЕРСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)**

5. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика : [учебник] / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. – 315 с.

6. Слухай Н.В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : [навчальний посібник] / Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2011. – 368 с.

7. Степанов Ю.С. Семиотика концептов / Ю. С. Степанов // Семиотика : антология. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.

8. Фрумкина Р. М. Константы культуры продолжение темы / Р. М. Фрумкина // Язык и культура: Факты и ценности : к 70-летию Юрия Сергеевича Степанова. – М., 2001. – С. 167–179.

Акульшина Н.Т. Лексическая и концептуальная лакунарность в военной терминологии (на материале персидского, украинского и английского языка) / Н.Т. Акульшина // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 213–219.

Статья посвящена анализу межъязыковых словесных и концептуальных лакун (на примере персидской, украинской и английской военной терминологии).

Ключевые слова: межкультурное общение, концепт, концептуальная лакуна, словесная лакуна, персидская, украинская и английская военная терминология.

Akulshyna N. Verbal and conceptual lacunas in the military terminology (on the examples of Persian, Ukrainian and English) / N. Akulshyna // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 213–219.

The article observes the analysis of such notions as cross-cultural communication verbal and conceptual lacunas (on the examples of Persian, Ukrainian and English military terminology).

Key words: cross-cultural communication, concept, conceptual lacuna, verbal lacuna, Persian, Ukrainian and English military terminology.

Поступила в редакцію 17.10.2012 г.